

Szupera Péter*

Az Aranybulla születésének körülményei, tartalma és szerepe a történeti alkotmányban 800 év távlatából

Idén 800 éves az Aranybulla, amely a magyar alkotmány- és jogtörténet egyik legjelentősebb jogi aktusa. Írásomban körüljáróm megszületésének körülményeit, kiváltó okait, rövid és hosszú távú hatásait, különös hangsúllyal ez utóbbira, ugyanis az Aranybulla kiemelt szerepet képviselt történeti alkotmányunkban, így a Magyar Királyság politikai berendezkedésének alakulásában is. Ez akkor válik különösen izgalmassá, ha elfogadjuk, hogy Magyarország a klasszikusnak nevezhető alkotmányfejlődéshez képest némileg különutas volt. Ennek fókuszpontja a polgári átalakulás időszaka volt, így érdemes megvizsgálni, illetve körüljárni ennek kiváltó okait. Végül az utolsó meghatározó elem a cikkemben az angol és magyar alkotmányfejlődés közötti párhuzam, amely megjelenik mind az Aranybulla kapcsán, mind pedig a polgári átalakulás idején. Ez megerősíti azt a nyitóállítást, hogy az Aranybulla szerepét nem elegendő csupán a keletkezése vagy a középkor keretei között vizsgálni, hanem érdemes az időbeli határokat kitágítani.

1. A MAGYAR TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY ÉS AZ ARANYBULLA

A magyar alkotmányfejlődésben 1949-ig a történeti alkotmányon alapuló organikus államfejlődés volt a fő meghatározó, amelyet az 1949. évi XX. törvény elfogadása külső nyomásra megtört. Az Alaptörvény részben visszatért Magyarország alkotmányos és közjogi hagyományaihoz azzal, hogy történeti alkotmányunk vívmányait beemelte a Nemzeti hitvallásba. Ezáltal az Alaptörvény ablakot nyitott a történeti alkotmány számára, amellyel az Alkotmánybíróság már több alkalommal is élt.¹

Az alkotmányjogászok eltérő lelkesedéssel fogadták az Alaptörvény eme újítását, és különböző értelmezési módok mellett érveltek. Varga Zs. András üdvözölte a történeti alkotmány vívmányainak beemelését az Alaptörvénybe, álláspontja szerint az alkotmányozó egy bravúros megoldással megoldotta a jogfolytonosság problémáját, és sikerrel feloldotta a törté-

neti és a kartális alkotmány közötti paradoxont.² A Csink-Fröhlich szerzőpáros ezzel szemben a Sólyom László-féle láthatatlan alkotmánykoncepcióval tartja leginkább összeegyeztethetőnek a történeti alkotmány vívmányaival összhangban történő értelmezést, vagyis – bár eltérő módon jöttek létre –, azonban alkalmazásukban e két jogi konstrukció megfeleltethető egymásnak.³ Az értelmezési segédletet képviseli Schanda Balázs is, aki szerint a történeti alkotmány átszelektálása szükséges ahhoz, hogy megállapítható legyen az a normatív tartalom, amely segítséget nyújthat a mai alkotmányos szabályok értelmezésében.⁴ Velük szemben viszont – Sente Zoltán véleménye szerint – az Alaptörvény történeti alkotmányba történő ágyazása aggályos, és a történeti alkotmány vívmányainak meghatározása önkényes.⁵

A bírói függetlenséget és elmozdíthatatlanságot például az Alkotmánybíróság a történeti alkotmányunk vívmányai köré sorolta.⁶ A vallásszabadság kapcsán az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a demokratikus (1990 utáni) szabályozás, ideértve mind az alkotmányi szintűt, mind a sarkalatos törvényekben foglaltakat, szoros összhangban áll a történeti alkotmányunk vívmányaival.⁷ Az egyik legjelentősebb érvelés a történeti alkotmány vonatkozásában Magyarország alkotmányos önazonosságának tárgyában született az Alkotmánybíróság részéről.

„Magyarország alkotmányos önazonosságát alkotó értékek a történeti alkotmányfejlődés során jöttek létre, azok olyan jogi tényeknek minősülnek, amelyekről nemcsak nemzetközi szerződéssel, de még az Alaptörvény módosításával sem lehetne lemondani, mivel jogi tények jogalkotás útján nem változtathatók meg.”⁸

* Szupera Péter: Igazságügyi Minisztérium, Jogszabály-előkészítés Összehangolásáért és Közjogi Jogalkotásért Felelős Helyettes Államtitkárság, Közigazgatási Eljárásjogi Kodifikációs Osztály, osztályvezető.

1 Lásd például 33/2012. (VII. 17.) AB határozat IV.1. pont.

2 VARGA Zs. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kögens rendelkezésében. IAS, 2016/4., 83–89. o.

3 CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: Történeti alkotmány és kontinuitás az új Alaptörvényben. KJSZ, 2012/1., 9–15. o.

4 SCHANDA Balázs: Alkotmányos értékek – alkotmányos identitás. In: CHRONOWSKI Nóra – POZSÁR-SZENTMIKLÓS Zoltán – SMUK Péter – SZABÓ Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek. Liber Amicorum István Kukorelli*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 94. o.

5 SZENTE Zoltán: A 2011. évi Alaptörvény és a történeti alkotmány összekapcsolásának mítosza. *Közjogi Szemle*, 2019/1. sz., 1–8. o.

6 12/2017. (VI. 19.) AB határozat [8] bekezdés.

7 6/2013. (III. 1.) AB határozat [102] bekezdés.

8 32/2021. (XII. 20.) AB határozat [101] bekezdés.

Látható tehát, hogy az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépése után megkezdte annak kimunkálását, hogy a történeti alkotmány mely részeit azonosítsa vívmányként, és ezeket milyen módon vesse össze az Alaptörvény és a jogrendszer hatályos rendelkezéseivel. Az alkotmánybírói joggyakorlat kimunkálása még valószínűleg hosszú évekig eltart, és az eddigi eredmények bemutatása túlmutat a jelen írás terjedelmi korlátain, de talán egy önálló tanulmány témája lehet a jövőben. Az Aranybulla kiadásának 800. évfordulója kiváló apropó arra, hogy felvillantsam szerepét a történeti alkotmány vonatkozásában is, társadalmi és politikai hatásai mellett.

Magyarország egyedül – Angliához hasonlóan – a 20. századig kitarított a történeti alkotmány mellett, amely következtében a legfontosabb közjogi alapok nem egy kartális alkotmányban, hanem akár több száz éves törvénycikkelyekben, koronázási eskükben, bírói ítéletekben és szokásjogban öltöttek testet. Történeti alkotmányunk első írott forrásai I. (Szent) István király (1000–1038) dekrétumai, köztük az Imre herceghez szóló intelmek voltak, azonban a történeti hagyományban, például Anonymus *Gesta Hungarorum*ában a vérszerződéshez kapcsolódó esküben már felsejlenek olyan későbbi motívumok, mint például a királyválasztás vagy a közös kormányzás az alattvalókkal.⁹ Mindezek ellenére a magyar történeti alkotmány fókuszpontjában egyértelműen az 1222-es Aranybulla áll.

A későbbi középkori törvények alfája és ómegája az Aranybulla volt. Elvárás volt minden II. Andrást (1205–1235) követő uralkodótól, hogy a szabadságjogok megerősítéseként újra kiadja az Aranybullát, így jellemzően a középkori királyaink törvényei az Aranybulla megismétlése vagy éppen megváltoztatása volt. Ez részben következett abból a középkori jogfelfogásból, hogy az uralkodó által kiadott törvények az uralkodóval együtt kvázi hatályukat veszítették. Az első megerősítésre és egyben módosításra, még II. András uralkodásának idején, 1231-ben sor került. I. (Nagy) Lajos híres 1351. évi törvényei szintén az Aranybulla megismétlése, kiegészítve a kilenceddel, és elhagyva a szabad öröklésre vonatkozó cikket. A Habsburg-ház örökös királlyá választása kapcsán is az 1687. évi II. törvénycikk mondta ki az örökös királyság intézményét, azonban emellett az 1687. évi IV. törvénycikk 1. §-ában a magyar rendek külön lemondtak az ellenállási záradékról, viszont a 2. §-ban az Aranybulla többi rendelkezését megerősítették. A koronázási eskükbe ugyanígy beépült az Aranybulla, IV. Károly (1916–1918) mint az utolsóként megkoronázott magyar király az 1917. évi III. törvénycikk 1. pontjában foglalt koronázási esküjében az ország törvényeinek betartását fogadta meg, hangsúlyozva, hogy az ellenállási záradékra ez a megerősítés nem terjedt ki.

„Szentül és szigorúan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk [...] az eddigelé országgyűlésileg alkotott, s dicső Elődeink, Magyarország koronázott Királyai által szentesített, valamint ezután országgyűlésileg alkotandó s Általunk, mint koronázott magyar Király által szentesítendő törvényeit, minden pontjaikban, cikkeikben és záradékaikban úgy, amint ezeknek értelme és gyakorlata a Király és országgyű-

lés közös megegyezésével fog megállapítani; kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: »Quodsi vero Nos«, ezen szavakig: »in perpetuum facultatem«.¹⁰

Látható tehát, hogy az Aranybulla meghatározó eleme volt a magyar történeti alkotmánynak a 20. században is, sőt némileg hasonlóan viselkedett, mint egy kartális alkotmány, egyrésztől felhatalmazást biztosított kiemelt közjogi jogintézmények tekintetében, másrésztől mint az ellenállási jog kapcsán is látható, nem lehetett tőle egyszerűen eltérni, hanem – mai terminológiával élve – módosítani vagy hatályon kívül kellett helyezni az ellentétes rendelkezéseket az újabb jogalkotással párhuzamosan. Jelentős különbség viszont, hogy a történeti alkotmány, így az Aranybulla is újra és újra megerősítésre került a jelentős közjogi események, mint például a koronázások alkalmával.

2. AZ ARANYBULLA KIADÁSÁHOZ VEZETŐ TÉNYEZŐK

Az Aranybullát és az ehhez kapcsolódó ún. Aranybulla-mozgalmat komoly politikai és társadalmi változások hívták életre. Szent István király idején és az Árpád-kor első felében a Magyar Királyság *patrimoniális királyság* volt, vagyis az uralkodó számított a legfőbb birtokosnak. Ha az államalapítást vesszük a kiinduló időállapotnak, akkor kb. az ország területének kétharmada a király személyes birtoka volt, míg a maradék harmadon osztozott az egyházi és világi előkelők csoportja. Emellett még volt két fontos meghatározó jelenség: az egyik, hogy az Államalapítás idején az ország külső része, aminek birtokbavétele folyamatosan zajlott, enyhítette a belső társadalmi feszültséget, valamint kompenzálta a királyi birtokok adományozását újabb királyi birtokok kialakításával; a másik jelenség, hogy nem alakult ki az a fajta többszintű feudális vazallusi rendszer, ami Nyugat-Európában meghatározta a társadalmi rendet, tehát a bárói réteg mellett, a jóval szegényebb és kisebb politikai erővel bíró szabadok, *hospesek*, valamint királyi várjobbágyok is közvetlenül az uralkodóhoz kapcsolódtak a feudális függésben.¹¹

III. Béla (1172–1196) uralkodása idején kezdődik meg a modellváltás a királyi hatalom és a társadalom viszonyában. A Bizáncban nevelkedett későbbi uralkodó egy újfajta berendezkedéssel ismerkedik meg, amelyben az uralkodói hatalomnak nem a birtok és a saját jogon szedett (*dominális*) jövedelmek, hanem a királyi felségjogon (*regális*) alapuló jövedelmek az alapja.¹² Továbbá egyre inkább fenntarthatatlan a vándorló királyi udvar, amely során az uralkodó az ország nagy részét beutazva feléli egy-egy birtokának jövedelmét, majd továbbutazik. Ezért megkezdődik a királyi birtokok egyre nagyobb mértékű eladományozása, amely II. András alatt az új intézkedéseknek (*nove institutiones*) elnevezett birtokpolitika keretében még nagyobb mértéket ölt.¹³ Így fogalmazta ezt meg

10 1917. évi III. törvénycikk 1. pont.

11 KRISTÓ Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 148–150. o.

12 ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Politzer Zsigmond és Fia Kiadó, Budapest, 1946, 27. o.

13 KRISTÓ i. m. 203–204. o.

9 Anonymus (III. Béla jegyzője): *Gesta Hungarorum*. Fordította: Pais Dezső. A továbbiakban: GH. „Esküjük” alcím. <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm> [letöltés ideje: 2022. 03. 02.].

II. András 1208-ban: „a királyi felség bőkezűségét semmi sem szorítja határok közé, és az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség”.¹⁴

Ez a jelenség IV. Béla (1235–1270) idején lefékeződik, de a tatárjárás végképp bebizonyítja, hogy szükséges a birtokszerkezet átalakítása, és a kővárak építésével összekötve IV. Béla is a nagymértékű birtokadományozás útjára lépett.¹⁵ Ennek a jelenségnek pozitív visszacsatolást adtak a trónharok, amikor is az előkelőket a trónkövetelők birtokadományokkal igyekeztek megnyerni maguknak, viszont ezzel tovább gyengítették a királyi hatalmat, ami megint belső konfliktussal járt, ami pedig megint tovább növelte a birtokadományozást.

A birtokadományozás a királyi vármegyék rendszerét váltsága döntötte, ezt a tatárjárást megörökítő művében Rogerius mester is leírta a királyi hatalom meggyengülése jeleként.

„Ámde némely elődeiknek tékozlása következtében a vármegyék fölötti birtokjoguk annyira megkisebbedett, hogy a személyek érdemeit vagy érdemtelenységét meg sem vizsgálva, örök birtokként nekik adományozták a vármegyékhez tartozó birtokokat, falvakat és fekvőségeket, aminek következtében az ispánok nem rendelkeztek emberekkel, és amikor kivonultak, a vármegyék jogainak megnyirbálása következtében egyszerű vitézeknek gondolhatták őket.”¹⁶

Ameddig a vármegyékben a királyi birtok volt a meghatározó, addig a királyi várspán révén a királyi hatalom jelen volt a vármegyékben, amikor viszont a királyi birtokokat eladományozták, a kisebb birtokos rétegek kiszolgáltatottá váltak. A bárói réteg hatalmaskodásával szemben nem tudtak a királyhoz fordulni oltalomért, mivel a királyi vármegyékben már többé nem voltak jelen a király személyes hűbéresei, illetve a bárói réteg kezébe került az ispáni tisztség. Állandó királyi székhely hiányában az uralkodó elérhetetlen volt a panaszok és peres ügyek eldöntésekor.¹⁷ Mindeközben az ország külső területeinek a felosztása is megkezdődött, ráadásul éppen a ritkán lakott gyepűvidéken került sor a hatalmas egybefüggő birtokok eladományozására. Nem véletlen, hogy az ország külső területén alakulnak ki a tartományúri hatalom központjai; az újkori nagy magyar arisztokrata családok (Széchenyiek, Batthyányak, Eszterházyak, Zrínyiek, Rákócziak) birtokai is ezért találhatóak az ország külső területén.¹⁸ Ez a jelenség a kóborlást, a feudális kötöttségek előli, az ország széle felé irányuló belső migrációt is ellehetetlenítette, és megszüntette a királyi birtokállomány utolsó érintetlen tartalékát.

Az Aranybulla-mozgalom fő alkotóeleme a *serviensek* rétege volt, amely a volt királyi birtokok várjobbágyaiból, a *hospesekből* és a birtokos szabadokból állt, akiket majd későbbiekben összefoglalóan birtokos nemességnek nevezünk a rendi korban. Itt fontos megjegyezni, hogy ez a réteg azonban éppen az Aranybullában és az abban foglalt jogaik által ölt testet.¹⁹

Az Aranybulla kiadásának politikailag támogatója volt még az egyház, és az olyan előkelők, akik a nagymértékű birtokadományozásból nem részesültek. Ebből következően az Aranybulla nem egységes a tartalmát illetően. Egyrészt rögzíti a királyi hatalom korlátjait a birtokadományozás terén is, másrészt viszont a *serviensek*, illetve a nemesek jogait, kiváltságait is megállapítja, amelyek elsődlegesen nem a királyi hatalommal, hanem a bárói réteggel szemben voltak fontosak.²⁰

3. AZ ARANYBULLA TARTALMA²¹

II. András keresztes hadjárata következtében súlyos pénzhiánnyal küzdött, amit egyre erőteljesebb pénzrontással igyekezett pótolni. Ebben a helyzetben a korábban sérelmet szenvedett és a pénzrontás által érzékenyen érintett előkelők a király fiát, Béla herceget léptették fel trónkövetelőként, hogy elérjék követeléseik teljesítését II. Andrásnál. Ez kiegészülve a *serviens-mozgalommal* olyan politikai nyomás alá helyezte az uralkodót, hogy kénytelen volt engedni a követeléseknek és kiadta az Aranybulla néven ismertté vált 1222. évi dekrétumát. Az Aranybulla rendelkezéseit társadalmi csoportok szerint érdemes vizsgálni.²²

A mozgalomban részt vevő előkelők követeléseit az Aranybulla biztosította. Ezek közül azok a legfontosabbak, amelyek a korlátlan birtokadományozást voltak hivatottak csökkenteni. Megtiltották, hogy egész vármegyét vagy méltóságot az uralkodó örök tulajdonba adományozzon (16. cikk). A méltóságalmozás is tilalmas volt (30. cikk). A rossz emlékű merániai befolyás hatása szerint a királyi tanács jóváhagyására volt szükség az idegenek (külföldiek) részére történő méltóságadományozáshoz (11. cikk). Továbbá az országon kívüli személyeknek tilos volt a birtokadományozás, illetve a már eladományozott birtokokat az ilyen személyektől vissza lehetett váltani (26. cikk). Előírták azt is, hogy a kamaraispánok, só- és vámtisztek és pénzverők nem lehetnek csak nemesek, így kizárva az izmaelitákat és a zsidókat (24. cikk). Látható tehát, hogy a hatalomból kiszoruló nagybirtokos előkelő csoportok elsődlegesen a királyi hatalmat csorbító birtok- és tisztségadományozás ellen léptek fel, ami párosult II. András rossz emlékű házasságával, és az ezzel járó külföldi befolyással.

A *serviensek* legfontosabb célkitűzését is teljesítette az Aranybulla, mivel rögzítette a jogait, kiváltságait. Védelmet kerestek a királyi önkénnyel szemben, ilyen volt a 15. cikk, ami megtiltotta, hogy királyi népek a *serviensek* falvaiban megszálljanak, a 22. cikk megtiltotta a király disznóinak a *serviensek* birtokain való legeltetését, a 3. cikk biztosította az adó és a beszállásolás alóli mentességet. Végül a 7. cikk mondta ki, hogy csak az ország védelmében voltak kötelesek hadra kelni, az országon kívül csak az uralkodó költségére. Az előkelők visszaéléseivel szembeni legfontosabb garanciák

14 SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 1923–1987. I., 75. o.

15 KRISTÓ i. m. 235–236. o.

16 Rogerius mester siralmas éneke, 10. Felelet a gyűlölködés harmadik okára.

17 ECKHART i. m. 124. o.

18 MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 2–3. o.

19 KRISTÓ i. m. 209–210. o.

20 ECKHART i. m. 27–29. o.

21 A jogtár Corpus Iuris modulja minden cikket önálló törvénycikként tartalmaz, így az Aranybulla az előbeszédőtől az 1222. évi XXXI. törvénycikkig tart. Tekintettel arra, hogy a későbbi törvények II. András dekrétumaként hivatkoznak az Aranybullára, ezért én is cikkeként hivatkozom az egyes rendelkezésekre, nem önálló törvénycikként.

22 KRISTÓ i. m. 211–214. o.

a *habeas corpus* szabály²³ lefektetése (2. cikk), a királyi ítékezéshez való fordulás (1. cikk) és a megyésispán joghatósága alóli mentesülés (5. cikk) voltak. Természetesen ezek között szerepeltek olyan intézkedések, amelyek mindkét hatalmi pólussal (király, előkelők) szemben is védték a *servienseket*. Rögzítette a szabad öröklés (4. cikk) elvét, és azt, hogy a várjobbágyok és a *hospesek*, akik az Aranybullától számíthatóak a kialakuló nemesség tagjainak, továbbra is a Szent István által kapott kiváltságokat élvezhetik. Itt érdemes megjegyezni, hogy a középkorban a régi szokás és jog számított jónak, így általában az új törvényeket is igyekeztek úgy beállítani, mintha csak helyreállítanák a régi helyes állapotokat. Szent István korában nem létezett a nemesség, így nem is lehetett helyreállítani a nemesség akkori jogi helyzetét.²⁴

Az Aranybulla tartalmazott még rendelkezést a pénzrontás ellen (23. cikk), a sókereskedelemtől (25. cikk), nyestbőradóról (27. cikk). Általánosabb jelleggel korlátozta az önkényeskedést a megözvegyült asszonyokkal (12. cikk) és a szegényekkel szemben (13. cikk). Korlátozta a megyésispánok hatalmát azzal, hogy a királyi jövedelmekből csak a rájuk eső részt tarthatták meg (29. cikk), és lehetővé tette a tisztességtelenül viselkedő megyésispánok tisztességétől való megfosztását. Az egyház tekintetében kimondásra került az adómentesség (3. cikk), tilos volt a tized pénzben való szedése (20. cikk). Az igazságszolgáltatás terén a Szent István király ünnepén tartandó törvénylátó napok és a *habeas corpus* szabály mellett, a nádori és udvarispáni ítékezés erősítése volt jellemző (8. és 9. cikk). A törvénylátó napok kapcsán fontos utalni arra, hogy ez volt az a mag, amelyből később kinőtt az országgyűlés. Végül az Aranybulla talán leghíresebb, 31. cikke rendelkezett az ellenállási jogról, amely kimondta, hogy amennyiben az uralkodó megszegi az Aranybullában foglaltakat, úgy a vele való szembeszállás nem hűtlenség, hanem jogos cselekedet.

4. AZ ARANYBULLA HELYE AZ EURÓPAI TÖRTÉNELEMBEN

Az Aranybulla, ha az európai történelem szemszögéből szemléljük, egy világos trendbe illeszkedik. A IV. lateráni zsinat (1215) után elindult – ma alkotmányozási láznak nevezhető – mozgalom, ami a feudális és korai rendi jogokat római és kánonjogi terminológiával igyekezett leírni. Ebbe a körbe tartozik például az angol *Magna Charta* (1215),²⁵ a jeruzsálemi királyság „alkotmánya” vagy a *Sachsenspiegel* szokásjogi gyűjtemény is. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a törvények vagy szokásjogi gyűjtemények egymást másolták volna, hanem inkább az egyetemeken tanult egyházi vezető értelmiség jogi műveltségének a lecsapódása volt. Ez az Aranybullában is tetten érhető, az ellenállási záradékban például az „*universi et singuli*” (összességükben és egyenként) fordulat a római jogot is tanult egyházjogászok egyik kedvelt fordulata volt.²⁶ A kodifikátorok szellemisége és jogi műveltsége volt inkább az összekötő kapocs, nem elsődlegesen a tartalom.

Az ellenállási jog megjelenése általában közös pont volt, ami két forrásból táplálkozott. Egyrészt a feudális jogfelfogás szerint az uralkodó a jognak alá volt rendelve, ahogy a hűbéri viszonyban kifejeződő hűség egyszerre volt jog és kötelezettség. Ha az egyik fél megszegi a kötelezettségét, az szükségszerűen együtt jár a másik fél mentesülésével, mivel pedig a feudális jog elismeri a személyes szabadságot, ezért ennek védelmében a fegyveres fellépést is legitimálja. Másrészt az uralkodókat kötötték a középkor erkölcsi normái, az igazságos király mint eszmény megszegése az isteni legitimáció elvesztésével is járt, amivel az egyház az investitúraharc idején próbált élni. A fegyveres ellenállás alapvetően eszközként azért merült fel, mert a középkorban a király és az alattvalói közötti viszony jogilag alig volt szabályozva, így hiányoztak az intézményi garanciák – ezeket nevezzük a mai alkotmányjogban fékek és ellensúlyok rendszerének –, amik az uralkodók túlkapasai esetén békésen képesek lettek volna rendezni a viszályt. Erre volt válasz a 13. század eleji mozgalom, ami igyekezett szabályozott kereteket adni az ellenállási jognak. Megjelent a király feletti bíraskodás gondolata, amely végső soron a királyi hatalom, így egyben az állami hatalom korlátozásának igényét jelentette, ami elválaszthatta a jogvédelmet az egyszerű lázadástól.²⁷

Az Aranybullát leginkább a *Magna Charta*val szokás párhuzamba állítani. Keletkezésükben, bár vannak hasonlóságok, és célja mindkettőnek a királyi hatalom korlátozása, azonban a *Magna Charta* egy (köz)jogilag jobban fejlett társadalom terméke volt. Alapvetően az uralkodó állt szemben a jogaiban sértett bárói réteggel, amíg az Aranybulla esetében a *serviensek* mozgalma inkább csak közvetetten volt érdekelt a királyi hatalom korlátozásában, ők elsősorban a saját jogi státuszuk rendezését helyezték előtérbe. A *Magna Charta* tehát a fennálló jogi rend rögzítése volt, addig az Aranybulla – hasonlóan a 11. századi magyar királyi dekrétumokhoz – egy átalakuló társadalom mintáját adta.²⁸ Erre az ellenállási jog szabályozása világít talán a legjobban rá. Míg a *Magna Charta* egy meglehetősen részletes eljárásrendet határoz meg, 25 bártól jelöl ki az ellenállási jog gyakorlására, akik felszólítják a királyt, akinek 40 napja van a jogsértések orvoslására, ezzel szemben az Aranybullában meghatározott ellenállási jog inkább elvi, nem pedig szervezeti, mint az angoloknál. Nem véletlen, hogy az Aranybulla ellenállási jogára Bocskai István hivatkozott először felkelése során.²⁹ Persze, az érdekességként elmondható, hogy a *Gesta Hungarorum* a vérszerződés kapcsán tartalmazza az ellenállási jog előképét, amennyiben átoksújtással fenyegeti Álmos vezért leszármazottjait, ha megszegik esküjüket.

„Az eskü negyedik szakasza így hangzott: *Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. Az eskü ötödik szakasza így hangzott: Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.*”³⁰

23 Bírói rendelkezés nélküli elfogatás tilalma.

24 ECKHART i. m. 184. o.

25 Angol fordítás: <https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation>

26 KRISTÓ i. m. 210–211. o.

27 ECKHART i. m. 31–33. o.

28 KRISTÓ i. m. 211. o.

29 ECKHART i. m. 33. o.

30 GH. „Esküjük” alcím.

Tekintettel arra azonban, hogy a *Gesta Hungarorum* író P. mester valószínűsíthetően egy Párizsban tanult magas rangú egyházi személy volt,³¹ aki művét III. Béla halála után írta, a vezéri kötelesség megszegésével járó szankció beépítése valószínűleg már a korszellemnek és esetlegesen a magyar politikai helyzetnek volt köszönhető. Mivel azonban az összegszót, ami a *Gesta Hungarorum* alapjául szolgálhatott, nem ismerjük, ezért teljesen nem lehet elvetni, hogy a magyarság szokásjogában is jelen volt az ellenállási jog magja.

5. A NEMESI VÁRMEGYE ÉS A NEMESI SZABADSÁGJOGOK

Az Aranybulla vált a nemesi jogok és szabadságok alapjává, amelyek biztosítása az uralkodó kötelezettségeként volt jelen, ez mai jogi terminológiával élve gyakorlatilag az intézményvédelmi kötelezettség csírája volt. A nemesség számára tehát szükségessé vált egy olyan intézményrendszer megteremtése, ami garantálja a jogaik védelmét, ezt helyi szinten a nemesi vármegye, míg országos szinten – valamivel később kialakulva – az országos gyűlés jelentette, amit később országgyűlésnek nevezünk. A nemesi vármegye a területén élő nemesek összessége számára biztosította azokat, az elsősorban jogi struktúrákat, amelyek védelmet nyújthattak a bárói réteggel szemben, és később a jogaikkal szemben fellépő központi hatalommal szemben is.³²

A Zala vármegyei *serviensek* számára kiadott kehidai oklevél az első írásos emlék a vármegyei szintű nemesi jogszolgáltatás megjelenéséről. Az uralkodó engedélyezte, hogy a *serviensek* saját maguk közül válasszanak bírakat, ami gyakorlatilag a királyi ítélezést vitte le helyi szintre. Ezzel pedig megoldódott a *serviensek* azon problémája – elviekben – hogy a királyi hatalom távolra kerülésével jogaik védelmében a bárói réteggel szemben nem tudnak a királyhoz panasszal fordulni. Így született meg a szolgabírói tisztség. Hosszabb távon a nemesi vármegye átvette a királyi vármegye funkcióit, így az uralkodó nevében adót szedtek, ítéleztek, kihirdették a királyi rendeleteket, és felügyelték a végrehajtásukat; a megyei hadak megszervezését is a nemesi vármegye látta el. A nemesi vármegyék kialakulása összességében egy több évszázados folyamat volt, a belső területeken gyorsabban, míg a külső vármegyék esetében lassabban ment végbe az átalakulás.³³ A nemesi vármegye élén továbbra is az ispán állt, akit az uralkodó nevezett ki, azonban korán elkezdett kettéválni a főispáni és az alispáni tisztség, míg az előbbi az arisztokrácia köréből került ki, addig az utóbbi általában a főispán familiárisai közül. A török kortól kezdve az alispán már inkább a vármegyei nemesség választott vezetője, mint a főispán kinevezettje, ami egyrészt a főnemesség eltávolodását jelzi a vármegyei élettől, másrészt a középbirtokos nemesség vezető szerepének megerősödését a vármegyékben.³⁴

A nemesi vármegye nemcsak a kormányzásban, hanem a politikai életben is jelentős szerepet töltött be. A vármegyei gyűlés nem kizárólag a helyi politikában vált egyre jelentőségesebbé; az itt választott követek révén a nemesi vármegye országos szinten is kezdett szerepet kapni. Az *1267. évi decretum* például előírja, hogy fehérvári törvényt napokon vármegyénként két vagy három nemes jelenjen meg. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy pár évtizeden belül a *serviensek* a vármegyéken keresztül országos politikai hatalomra tettek volna szert, de kaptak egy olyan fórumot, amin keresztül elérhették az uralkodót panaszaikkal, és ezzel sikerült keretet adni a birtokos nemesi réteg megszilárdulásának.³⁵

Ennek bizonyítéka a Werbőczy István által készített szokásjogi gyűjtemény, a *Tripartitum*, amely az Első rész 9. címében rögzítette a nemesség fő kiváltságait. Ezek a bíraskodáshoz való jog (1. §), a személyes szabadság joga (4. §), az adómentesség (5. §), ideértve a külföldre történő hadba vonulás alóli mentességet, és az ellenállás joga (6. §) voltak. Ezekhez még Werbőczy hozzáteszi az egy és ugyanazon nemesség elvét,³⁶ ami miatt nem emelte törvényerőre az országgyűlés a *Tripartitumot*, hanem megmaradt szokásjogi gyűjteménynek. Látható, hogy az Aranybulla *serviensekre* vonatkozó főbb pontjai váltak a sarkalatos nemesi jogokká. Egyben a *Tripartitum* jelzi, hogy ami 1222-ben inkább még egy formálódó társadalmi réteg, az 1514-ben már a rendi Magyarország egyik stabil pontja volt.

Amennyiben egy kicsit részletesebben is kibontjuk a nemesi jogokat, akkor vonhatóak párhuzamok a mai alapjogok rendszerével, ugyanis elsődlegesen a személyes szabadság az, amibe olyan – ma alapvetőnek vett – jogok tartoznak bele, mint hogy egy magyar nemes a felekezését megválaszthatta, véleményt nyilváníthatott politikai ügyekben a vármegyei közgyűlésen, részt vehetett azon, a vármegye országgyűlési követére szavazhatott, vármegyei tisztséget viselhetett, valamint tulajdont bírhatott. Ezekhez sokkal több kötelezettség és megszorítás is járt, mint manapság. A birtoktulajdonról való rendelkezésben az ősiség és a háramlási jog korlátozással bírt, nem volt elképzelhető, hogy magyar nemes ne valamely keresztény felekezet tagja legyen, ráadásul ezért érthették hátrányok például a hivatalviselés terén. Elmondható, hogy nagyjából – az adott korhoz képest – meglehetősen nagyfokú szabadságot élveztek a nemesek, és ezen jogaiknak védelme kvázi az ország alkotmányos rendjéből fakadt. Ezek a nemesi jogok alapozták meg a Habsburg-korszakban a vármegyék alkotmányvédő szerepét, a *vis inertiae* jogát.³⁷

A Szent Korona-eszméből is, ami a rendi jogokkal szorosan összekapcsolódott, az következett, hogy a Magyar Királyságban az államalkotó tényezők a rendek, melyek a királyválasztás révén a Szent Korona által jelképezett hatalommal ruházzák fel az uralkodót. Ez a királyi hatalom viszont nem korlátlan, a rendek jogainak tiszteletben tartása az uralkodó

31 GyÖRFFY György: *Anonymus, rejtély avagy történeti forrás?* Akadémia Kiadó, Budapest, 1988.

32 MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 194–195. o.

33 ECKHART i. m. 124–126. o.

34 ECKHART i. m. 128–130. o.

35 KRISTÓ i. m. 240. o.

36 *Tripartitum*, Első könyv 9. cím 7. § *A nemesek alatt pedig értsd e helyen általában az összes főpap, báró urakat és a többi mágnásokat, valamint az ország más előkelőit, a kiket (a mint előbb mondtam) mindenkor egy és ugyanazon szabadság előjoga védelmez.*

37 STIPTA István: *Törökvésék a vármegyék polgári átalakítására*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 9. o.

kötelessége és az ország kormányzása a rendekkel együtt történik, melyek az országgyűlés keretében vesznek részt ebben.³⁸

„[...] teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.”³⁹

Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallás része, ezért összekapcsolva tartalmazza a történeti alkotmány vívmányait és a Szent Koronát, hiszen ez utóbbi jogi személyiséggel való felruházása is egy jogi vívmány. Gondolatiságában ez a társadalom kis részére leszűkítve ugyan, de jelentős hasonlóságokat mutat a népszuverenitás eszméjével.

Azt azonban szükséges kihangsúlyozni, hogy az Aranybulla nem rendi vagy nemesi alkotmány volt, hanem csupán azokat az alapokat biztosította, amiken a rendi Magyarország ki tudott alakulni. Azt is fontos kiemelni, hogy nemesi vármegyék bár gyorsan megkezdték a kialakulást, a királyi hatalom 14. századi újbóli megerősödéséig nem voltak alkalmasak a tartományúri hatalom ellensúlyozására, különösen azért, mert az egyes oligarchák a familiárisaik révén uralni tudták a nemesi vármegyéket is. Így a rendiség és benne a birtokos nemesség kialakulása, érvényesülése nem elválasztható a politikatörténettől, azonban – ahogy Nyugat-Európában is – a politikai események „meghajoltak” a társadalmi erők mély erői előtt és Magyarország se tudta elkerülni a rendi korszakot.

6. A RENDI MAGYARORSZÁG AZ ARANYBULLÁTÓL AZ ÁPRILISI TÖRVÉNYEKIG

A nemesi jogok biztosítása terén nem csupán helyi szinten, hanem országos szinten is fel kellett lépnie azoknak a csoportoknak, amelyek az Aranybulla létrejöttében is szerepet játszottak. A nagymértékű királyi birtokadományozások és a magánkézben lévő kővárak megágyaztak a bárók tartományúri hatalmának, és anarchiával fenyegették Magyarországot az Árpád-kor végére. Ennek ellensúlyozására az egyház és a nemesek megkezdték a rendi típusú berendezkedések kiépítését, így 1291-ben megtartották az első magyar országgyűlést. III. András (1290–1301) királyi tanácsában egyenlővé tették a bárók, nemesek és egyházi személyek számát.⁴⁰ Ez a korai rendi kísérlet kudarcba fulladt, és az Árpád-ház férfiágon kihalásával az ország politikai káoszba sülyedt a kiskirályok által.

Az Anjou-királyok és Luxemburgi Zsigmond sikeres reformjai és politikája helyreállította a királyi hatalmat,⁴¹ de a török fenyegetés árnyékában kitört polgárháborús állapotok 1440-ben újból felerősítették a rendi törekvéseket, és az országgyűlésen keresztül a nemesek tömegei politikaformálónak

váltak.⁴² Ettől az időszaktól kezdve szilárdul meg a rendi alapú politikai berendezkedés Magyarországon, és válnak egyre rendszeresebbé kisebb-nagyobb megszakitásokkal az országgyűlések. I. Mátyás (1458–1490) uralkodása idején még háttérbe szorul az országgyűlés, ez elsősorban annak köszönhető, hogy a fekete sereg alkalmas volt a rendi mozgalmak letörésére, így a hatalom a rendek és a király ereje rövid időszakokra a király irányába tolódtak el.⁴³ Mátyás halála után a magyar rendek nem kérnek az erőskezű királyokból, így a magyar középkor utolsó három és fél évtizedében elsődlegesen a rendek kezében van a hatalom.

A török hódítás, a mohácsi vész és az ország három részre szakadásának a rendiség szempontjából hatalmas jelentősége van, ugyanis ameddig Nyugat-Európában a királyi hatalom megerősödése zajlik, sorra alakulnak ki az abszolút monarchiák – Angliát leszámítva –, addig Magyarországon ez a folyamat nem tud lezajlani. Egyrészt a Habsburg-uralkodók előbb a Német-római Birodalom ügyei (reformáció, harmincéves háború), majd a spanyolág kihalásának veszélye miatt nem képesek a magyar rendeket politikailag pacifikálni. Másrészt a magyar nemesség militarizált a folyamatos török jelenlét miatt, ami az Erdélyi Fejedelemséggel karöltve olyan erőt jelent, ami szintén segít fenntartani a rendi berendezkedést, viszont a közös ellenség a török, rá is kényszeríti a magyar királyt és a rendeket az együttműködésre, így a Wesselényi-összeesküvést (1664) és a lipóti abszolútizmus évtizedét (1671–1681) leszámítva többnyire jól működik a rendi berendezkedés.

A 18. században a nemesi vármegyék válnak a rendi berendezkedés legfőbb védelmezőjévé. A Habsburg-korszakban hiába alakulnak és professzionalizálódnak a királyi kormányzatszervek (Kancellária, Kamara, Helytartótanács), helyi szinten a vármegyék megkerülhetetlenek, így az országgyűlés nélkül jóváhagyott adóbeszedés és újoncállítás kivitelezhetetlen.⁴⁴ Emellett a vármegyei közgyűlés egy olyan fórum, ahol a központi, királyi hatalom nincs jelen, így a vármegyei közbeszédet a rendi ellenállás határozza meg.⁴⁵ Emiatt a 18. századi abszolutista törekvések [Mária Terézia (1740–1780), II. József (1780–1790)] is „elvéreznék” a magyar rendek ellenállásán. Természetesen azt is fontos megjegyezni, hogy a Habsburg Birodalmat továbbra is komoly külpolitikai nyomás éri az osztrák örökösödési (1740–1748) és a hétéves háború (1756–1763), a még mindig fennálló török veszély, végül pedig a francia forradalom és az annak nyomán kialakuló napóleoni háborúk által. Ez arra kényszeríti a dinasztíát, hogy időről időre együttműködjön a magyar rendekkel, amit tovább erősített a nőági öröklést elismerő Pragmatica Sanctio⁴⁶ elfogadtatása.

A nemesi vármegyék országos politikában való szerepének felértékelődése kéz a kézben járt a vármegyei birtokos nemesség politikai súlyának növekedésével. A tanulmányaik,

38 ECKHART i. m. 119–120. o.

39 *Tripartitum*, Első könyv 3. cím 6. §.

40 KRISTÓ i. m. 270–271. o.

41 ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 139–143. o.

42 ECKHART i. m. 120. o.

43 ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI i. m. 231–232. o.

44 STIPTA i. m. 8. o.

45 DÉNES Iván Zoltán: *Közügyé emelt kiváltságörzés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 31–32. o.

46 Ő császári és királyi legszentségebb felsége fölséges osztrák háza nőágának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részében való folytonos királyi örökösödéséről szóló 1723. évi II. törvénycikk.

vagyonuk és vármegyei tisztségeik révén a vármegyei közéletre nagy befolyással rendelkező személyek országgyűlési követként, és a követutasítás kialakítása során egyre nagyobb politikai erőként jelentkeztek. Ezzel párhuzamosan a nagybirtokos arisztokrácia érdekeit elsődlegesen a császári udvarnál, Bécsben érvényesítette, ugyanis a 18. században, a törökellenes harcok elmúltával a magyar arisztokráciát a Habsburg-udvar „háziastította”, így az országgyűlésen is leértékelődött a felsőtábla szerepe, míg az alsótábláé folyamatosan növekedett. Ez az új, európai műveltségű réteg, aminek legjellemzőbb tagjai Deák, Kölcsey vagy Kossuth voltak, az 1790/91-es országgyűléstől kezdve egyre erősebb reformszándékkal léptek fel. Kiegészülve a reform arisztokratákkal (Széchenyi, Wesselényi) ők a reformkor politikai motorjai. Ezért igyekszik a Habsburg-udvar a reformkor idején a vármegyékben ellentámadni, és az adminisztrátori rendszerrel fellépni a vármegyékben a reformellenzékkel szemben.⁴⁷

Itt szükséges egy rövid kitekintést tenni abba az irányba, hogy a fent röviden leírtakhoz képest Európa többi részén mi történt. A magyar rendiséghez képest valamivel korábban Nyugat-Európában is kialakultak a rendi államok, azonban ezek a 16–18. század folyamán „elvéreztek”, a rendi berendezkedést felváltotta az abszolutizmus, a királyi közjogi egyeduralmának korszaka. Az uralkodó korlátlan hatalmából következett a felelőtlensége is az alattvalói irányába, tehát közjogi értelemben a királyi hatalom korlátozottsága megszűnt, ami éppen a rendi államfelfogás egyik nagy vívmánya volt. Ennek eklatáns példája Franciaország volt, de Poroszország vagy a Habsburg Birodalom Lajtán túli része is ide volt sorolható.⁴⁸ A francia forradalommal kezdve a 19. században végigsöpört a kontinensen a polgári átalakulás, amelynek keretében a korábbi kiváltságos rétegek folyamatosan elveszítették előjogukat és létrejött az egyének jogi egyenlőségét elismerő polgári államok kora. Egyetlen kivétel Anglia volt, ahol igazán sosem jött létre abszolutizmus, hanem már a 17. század folyamán az angol polgári forradalom (amit nem a polgárság vívott és forradalom sem volt) keretében eldőlt, hogy az angol parlament kerül ki győztesen az uralkodó és a rendek harcából, szemben a kontinens államaival.⁴⁹ Ezzel Angliában a rendi köztársaság megszűnése lehetővé tette, hogy az angol társadalom mobilitása megmaradjon. Ez válik a 19. századra a gentlemanek korává, ahol a vagyon és a viselkedés bárkit a társadalmi elitbe repíthetett, de az elsőszülött fiúági öröklés biztosította, hogy a középosztály felülről és alulról nyitottá váljon, és ez ösztönözte a self-made man mentalitás kialakulását.⁵⁰ Létezett egy harmadik út is Európában, a rendi anarchia, aminek példája a Lengyel Nemesi Köztársaság volt. Lengyelországban a rendi királyságban olyan módon billent el a hatalmi súly a rendek irányába, ami ellehetetlenítette a királyi hatalmat, és egy-egy külső ellenség által kiváltott fellángolást

leszámítva Lengyelországban a belső széthúzás uralkodott. Emiatt a korszerűtlen állam és társadalom miatt végül Lengyelország nem volt képes megőrizni államiságát, és felosztották Poroszország, Oroszország és a Habsburg Birodalom között.⁵¹

Ezzel szemben tehát Magyarország egy unikális helyzetet képviselt azzal, hogy a 19. században egy működőképes rendi állam volt, sőt maguk a rendi erők egy része kívánta megreformálni a politikai és társadalmi berendezkedést, ami áttételeken keresztül, de az Aranybullán, és az abból levezetett nemesi és rendi jogokon alapult. Ezek a jogok megvédték a rendi állam egyes elemeit az uralkodó abszolutista törekvéseitől, amihez azért kellett a Habsburg Birodalom szinte állandó külpolitikai kitétsége, és eközben politikai színteret biztosított egy új politikai vezető rétegnek. Azonban ami eddig védelem volt, az a 19. századra hátránnyá változott, hiszen a rendi állam logikájában az országos tisztségek betöltéséhez udvarképesség, így arisztokrata cím is szükségeltetett. Ez párosulva azzal, hogy a 18. században véglegesen lezárultak az arisztokrácia kapui a nemesek számára, a korábbi évszázadokban még volt lehetőség arra, hogy egy-egy tehetséges személy révén egy nemesi család felemelkedjen az arisztokrácia soraiba (Esterházyak, Károlyiak, Grassalkovichok), azonban ez a lehetőség a 19. századra szintén megszűnt.⁵² A nemesség nyitottsága is beszűkült, hiszen a török háborúk elmúltával a harci cselekményekkel nem lehetett már nemességet szerezni. A *honoráció* útja nem volt alkalmas arra, hogy kellő lehetőséget biztosítson a társadalmi felemelkedésre. Emiatt a rendi Magyarország gazdasági problémái mellett, ezeket kiválóan leírta a munkáiban Széchenyi, egy társadalmi feszültséggel is szembenézett az ország, ami a rendi berendezkedésből fakadt, ez a társadalmi mobilitás megszűnése volt.

Raadásul az adó- és újoncmegajánlás lévén a honvédelem kötelezettségét azok viselték, akik nem rendelkeztek rendi jogokkal. Ez végképp fenntarthatatlanná tette e jogok rendszerét. Eötvös József így ír erről:

„Magyarország összes népessége, Fényes szerint – kinek statisztikáját használom e munkában minden számokra nézve – 11 184 288; ebből 544 372 egyén – azaz körülbelül egyhuszad rész – nemes. Ha már kérdeztünk: miben különbözik a nemzet ezen huszadának sorsa s állása a többi tizenkilenc huszadétól? feleletünket azon igen egyszerű állításban összpontosíthatjuk: hogy minden alkotmányos jog kizárólag elsőt, minden, a közállomány fenntartásából eredő kötelesség a második osztályt illeti.”⁵³

A francia forradalom véres eseményei, a korábbi társadalmi vezető réteg hatalomvesztése és a napóleoni háborúk tapasztalata elrettentően hatottak a magyar nemességre is. Éppen ezért került a figyelem középpontjába Anglia, ami a kor vezető gazdasági hatalma volt, de az angol arisztokrácia és nemesség meg tudta őrizni politikai vezető szerepét. Ekkor kerültek az érdeklődés középpontjába a *Magna Charta* és az Aranybulla hasonlóságai és a két ország történeti alkotmányosságából fakadó hasonlóságok. Széchenyi István így ír erről naplójában.

47 GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 225–226. o. (a továbbiakban: Magyarország története a 19. században)

48 HAHNER Péter: *A régi rend alkonya*. Panem Könyvkiadó, Budapest, 2006, 51–54. o.

49 POÓR János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 28–45. o. (a továbbiakban: A kora újkor története)

50 Az angol politikai és társadalmi berendezkedésről így gondolkodtak a reformkorban. In: *Budapesti Híradó*, 278. sz., 1845. november 2., 291–292. o.

51 A kora újkor története. 119–139. o.

52 Magyarország története a 19. században. 87–88. o.

53 EÖTVÖS József: *Reform és hazafiság*. I. kötet. Szerk. Fenyő István. Helikon, Budapest, 1978, 139. o.

„Magna Carta és Aranybulla a kereszteshadjáratok következményeképpen úgyszólván egyazon agyból születtek. Anglia fokozatos kifejlődése révén tökéletes... Hogyan áll Magyarország, ahol annyi minden hátramaradt. Meg kell vizsgálni és össze kell hasonlítani a kettő mechanikáját és fokozatos kifejlődését – hogy Angliából a jót mindjárt befogadhatjuk – nem pedig véres válság árán...”⁵⁴

Az angol parlamentáris monarchia lesz az a minta, amit a polgári átalakulás céljaul tűznek ki a reformerek. Ezt irányozta elő Deák zseniális gondolata, a jogkiterjesztés is. Ennek a lényege, hogy elsődlegesen a rendek politikai jogait nem elvenni, hanem kiterjeszteni kell, és beemelni az alkotmány sáncái közé azokat, akik eddig kívül rekedtek.⁵⁵ Ezzel Magyarország a rendi államát és társadalmát polgárosította, nem pedig eltörölte és lecserélte egy új berendezkedésre. Ez pedig azért volt lehetséges, mert a polgári átalakulás idején működött a rendi állam. A kontinens többi részén az abszolútizmus egy olyan időbeli éket vert a rendi és a polgári állam közé, ami már nem volt áthidalható, így sokszor a polgári alkotmányok egy *tabula rasát* jelentettek az addigi politikai berendezkedések tekintetében. Anglia azért volt kivétel, mert a polgári államberendezkedés szintén a rendi államból alakult ki, csak megelőzve a kontinens többi országát, kihagyva az abszolútizmust. A magyar rendi állam többé-kevésbé átvészelte az abszolútizmust, és működőképes maradt, így pedig keretet és alapot szolgáltatott a polgári átalakulás számára. Ezzel az bizonyosodott be, hogy a rendi berendezkedés, illetőleg a rendek politikai jogai alapvetően megegyeztek a polgári állam által biztosított általános, illetve már nem a rendiséghez kötődő jogokkal. A magyar út az alkotmányos forradalom volt. Ez a gondolatosság felsejlik például Dessewffy Aurél 1841-ben megjelent írásában, ami rámutat arra, hogy a reformkori közjogi gondolkodás Magyarországot alkotmányos berendezkedésként ismerte el.

„Mi készek vagyunk az alkotmányos politikai jogok jóvoltában részesíteni, vagyon, értelmesség és erkölcsiség javalta kezességek mellett, azokat, ki e kincsből máig kizárják. Tovább megyünk: meggyőződésünk az: hogy egész Európában mi vagyunk az az ország, hogy egy ilyen lépés, ha a kellő mértékben történik, legkevesebb veszéllyel vagyon összekötve; mert nálunk új gyakorlatokat s köztanácskozási formákat kell feltalálni a neophyták számára: de bevenni őket a századok óta készen álló formáknak sánczaiba, régi megrögzött szokások köziba, mellyek Angliát kivéve, a valóságos életbe sehol annyira belé nem szövődtek, mint minálunk: s épen ezért, mi nem valami meg sem pillantható távolság üzni, ad graecas calendas utasítani akarjuk a dolgot, hanem hajlandók vagyunk, lehető első alkalommal tanácskozni a tárgy felett.”⁵⁶

Az áprilisi törvények és a kiegyezés tehát új, polgári alapokra helyezte a rendi államot, de a jogkiterjesztés révén ez egy organikus fejlődés eredménye volt. Ez abban is tetten érhető, hogy a például választójogát megtartotta az, aki nem felelt meg a választójogi törvény feltételeinek, de a rendi országgyűlésre jogosult volt követet választani.⁵⁷ A dualizmus

idején – hasonlóan Angliához – a magyar arisztokrácia és a birtokos nemesség megtartotta politikai és gazdasági vezető szerepét. A nagybirtokok modernizálásával létrejött a magyar gazdaság fejlődésének egy olyan alapja, amely nyilván az angolhoz nem mérhető tőkefelhalmozást hozott létre, ez azonban párosulva a külföldi tőkeberuházásokkal megteremtette az iparosodás alapvető feltételeit. Az elsősorban külföldről érkező gyáripáros családok (Weiss, Ganz) integrálódtak a magyar elitbe, immáron a nagypolgárság tagjaként. Ez kicsiben és megkésve gyakorlatilag az angol ipari forradalom és polgárosodás modellje volt.

Gazdaságilag ezt roppantotta meg a trianoni békekötés, a Horthy-korszak ezt a társadalmi, politikai és gazdasági berendezkedést igyekezett konzerválni. Végül a II. világháború és a szovjet megszállás végképp elvágta ezt, és külső nyomásra erőszakos módon „modernizálták” a magyar társadalmat többek között a nemesi címek eltörlésével és az erőszakos iparosítással, térszerkezéssel. A modern demokratikus politikai berendezkedés végül az ország függetlenségének visszanyerésével, a rendszerváltással egy időben valósult meg.

7. ÖSSZEGLÉS

Az Aranybulla rövid távon nem volt alkalmas arra, hogy az Árpád-kor utolsó évszázadában a királyi hatalom gyengülését megakadályozza, ahhoz mélyebb reformok voltak szükségesek, azonban a *serviensek* esetében a jogi státusz rendezésével és a nemesi vármegye megszületésével az Aranybulla orvosolta a legfontosabb panaszokat. Amiben viszont az Aranybulla igazi jelentősége rejlik, hogy megteremtette a köznemesség jogi megszületésének kereteit, ami az évszázadok alatt a rendi állam egyik legfontosabb szereplőjévé vált. Azért kiemelkedő a nemesség szerepe, mert az arisztokrácia sosincs rászorulva közvetlenül a politikai intézményrendszerre, mivel hatalma és gazdagsága lehetővé teszi a közvetlen igényérvényesítést, a nemesség tömegével és az állami intézmények rendszerével képes fellépni. Az országgyűlés kezdeti idején ezért is próbáltak az arisztokraták elhatárolódni a nemesség tömegeitől, míg az előbbieket általában a budai királyi palotában tanácskoztak, addig a nemesek tömege Rákos mezején gyűlt össze. Ezt a különváltságot az intézményesült országgyűlésben is igyekeztek fenntartani. A városi polgárság és a kiváltságos népcsoportok a rendi politikában nem rendelkeztek sosem akkora súllyal, hogy komoly tényezőnek számítsanak. Így a köznemesség volt érdekelt és kompetens is abban, hogy a rendi állam egyensúlya fennmaradjon, a királyi hatalom ne váljon abszolúttá, de legyen meg a hatalma arra, hogy az arisztokrácia önkényével szemben oltalmat tudjon nyújtani. Ez volt az a politikai *status quo*, ami meghatározta a magyar rendi államot, és ennek az alapjait az Aranybulla tette le.

Attól viszont óvakodni kell, hogy túl sokat lássunk bele az Aranybullába önmagában. Az előbbi nem volt egy nemesi alkotmány, tehát nem állíthatjuk, hogy a Magyar Királyság

54 SZÉCHENYI István: *Napló*. Budapest, 2002, 636. o.

55 Magyarország története a 19. században. 204. o.

56 *Világ*, 1841. 72. sz., 282. o.

57 Az országgyűlési követeknek népképviselő alapján választásáról szóló 1848. évi V. törvénycikk 1. § *Politikai jogérvetést azoktól, kik annak eddig*

gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hivatásának nem érezhetvén, mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal birtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak.

1222-ben Európa élvonalába tartozott volt a rendi állam kialakulása terén. A rendi társadalom és kiemelten a köznemesség azonban az Aranybullából nő ki, ami létrehoz egy olyan állami berendezkedést, ami az állam és a rendi társadalom tagja viszonylatában hasonlóságot mutat a mai jogfelfogásunkkal is. Fontos kihangsúlyozni, hogy a rendi berendezkedés az ún. negyedik rendnek, a kiváltságokkal nem rendelkezőknek politikai jogot nem biztosított, sőt sok olyan jogot, amit ma természetesnek veszünk, például a választás szabadság, jogorvoslathoz való jog, szólásszabadság elérhetetlenek voltak a számukra. Miközben, ahogy korábban bemutatásra került, a kor szellemének megfelelően ezek azért nagyjából biztosítva voltak a nemesség és a többi rendi csoport számára. Ezért jutott el a köznemesség politikai gondolkodása a reformkorban oda, hogy Magyarország alkotmányos állam, amelynek kormányforma-váltásra és jogkiterjesztésre van csupán szüksége, és mindez kivitelezhető a rendi állam keretei között. Ez az, ami azzal járt, hogy Magyarországnak nem volt szüksége kartális alkotmányra, hanem megtartotta a történeti alkotmányát.

A történeti alkotmány jelentette az alapvető kapcsolatot Anglia és a Magyarország között. Ez a specialitás Európában csak Angliára volt még jellemző, ugyanis az angolok Magyarországhoz hasonlóan közvetlenül a rendi államból léptek a polgári állam útjára, még ha ez Angliában nem volt annyira egy időpillanathoz köthető, mint Magyarország esetén. Ezek a hasonlóságok hívták fel a figyelmet az Aranybulla és a *Magna Charta* időbeli közelségére, és ez volt az a kapocs, amellyel utólag össze lehet kötni a két állam fejlődési ívét. A magyar nemzetfelfogás is átmentette részben a rendi korszak gondolkodását. A *hungarus*⁵⁸ tudat, amely nem a kulturális nemzeti identitáshoz, hanem a politikai-rendi identitáshoz kötődött, a nemzeti ébredésig meghatározta a Magyar Királyság alattvalóinak identitását. A soknemzetiségű Magyarországon a 19. században a magyar politikai elit a magyarság vezető szerepének megőrzését a politikai nemzetben látta, azonban ez csak korlátozottan sikerült, ugyanis a dualizmus alatt sem

írta felül a politikai nemzettudat az egyes nemzetiségekhez való tartozást. Ha az Egyesült Királyságot nézzük, ez is európai közös kapocs, hiszen az *Act of Unions*⁵⁹ elfogadása után a brit birodalmi tudat szintén túllép az angol nemzetiségen, és sokkal inkább alapoz a politikai összetartozásra.

Az Aranybullától egy organikus fejlődési ívet képez a magyar alkotmányfejlődés a rendi berendezkedésen át a polgári átalakulás időszakáig. Így áttételeken át, de az Aranybulla egyes rendelkezései szerves részét képezték a polgári államnak is, ugyanis bebizonyosodott a rendi korszak során, hogy tartalmában – hangsúlyozandó nem alanyi körében – az európai jogi felfogást képviselik. Szilárd alapot adott, amin szárba szökkenhetett az a magyar alkotmányfejlődés, amire méltán lehetünk büszkéek, mert egyszerre fejeződött ki benne a magyarság történelme és Európához való tartozásunk. Ezért üdvözlendő, hogy az Alaptörvény helyreállította a kontinuitást a hatályos jogrend és a történeti alkotmány között, még ha csak részlegesen is, különösen annak tekintetében, hogy az ország szuverenitásának elvesztésével együtt szakadt meg ez a folytonosság, nem pedig az alkotmányozó hatalom szabad elhatározásából. Annak meghatározása, hogy mit emelünk át a történeti alkotmányunkból, elsődlegesen az Alkotmánybíróság feladata, de a jogalkotón, sőt az egész jogásztársadalmon is múlik ennek sikeressége. Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatát már felvillantottam, de érdemes a jogalkotó kapcsán megjegyezni például, hogy a *közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény* preambuluma a történeti alkotmányra hivatkozik. Ezzel a jogalkotó kifejezi, hogy a jogorvoslathoz való jogot és ehhez kapcsolódóan a közigazgatási bírászkodást a történeti alkotmányunk vívmányainak tekinti. Ahogy jelen írásomban bemutatam, érdemes lehet mélyebbre ásni a XIX. századi polgári jogi berendezkedésnél, hiszen annak gyökerei mélyebbre hatolnak. Így az Aranybullában is lehetnek olyan értékek, amelyekkel – kellő adaptációval kezelve – gazdagíthatjuk közjogi berendezkedésünket.

58 A *hungarus* kifejezés a Magyar Királyság (*Regnum Hungariae*) alattvalóját jelenti.

59 Anglia és Skócia egyesülését megvalósító két törvény, amit 1706-ban és 1707-ben fogadott el előbb az angol, majd a skót parlament.